

Tietoyhteiskunnan monet kasvot

Tietoyhteiskunta seisakkeella: teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnot / toim. Päivi Eriksson & Marja Vehviläinen. Jyväskylä: SoPhi, 1999. 231 s.

Valmistellessani arvostelua teoksesta ”Tietoyhteiskunta seisakkeella” tietoyhteiskunta ohitti yhden omanlaisensa seisakkeen: vuoden 1999 vaihtumisen vuodeksi 2000. Vuosiluvun vaihtumisen aiheuttamiin tietokoneongelmiin varauduttiin monilla tavoilla eri puolilla maailmaa. Pahaenteisesta lyhenteestä Y2K kuitenkin selvitettiin säikähdyksellä, sillä uusi vuosi saapui aiheuttamatta laajamittaisia tai merkittäviä katkoksia. Talous tai teollinen infrastruktuuri eivät romahtaneet – tietoyhteiskunnan juna saattoi siis jatkaa kulkuaan.

Y2K-ongelma on hyvä esimerkki julkisesta tietoyhteiskuntakeskustelusta. Esitettävillä näkemyksillä on tyypillistä teknologiakeskeisyys ja tietoteknisen kehityksen kokeminen tekijäksi, joka vääjäämättä muuttaa sosiaalisia käytäntöjä pelkällä olemassaolollaan. Tärkeimmiksi muuttujiksi koetaan talous ja teollisuus, joissa näkyvät muutokset puolestaan riippuvat siitä, kuinka tehokkaasti teknologisia innovaatioita osataan soveltaa. Yksilöitä kohdellaan ensisijaisesti teknologian kehittäjinä, käyttäjinä ja kuluttajina.

”Tietoyhteiskunta seisakkeella” on kirja, joka pyrkii kyseenalaistamaan edellisen kaltaisen yksioikoisen näkemyksen. Kirjoittajien tarkoitus on tuoda esille tietoyhteiskunnan niitä puolia, jotka ovat jääneet huomiotta tyypillisessä julkisuuspuheessa. Tämä on tehty yhtäältä tarkastelemalla kriittisesti yhteiskunnallisten valtarakenteiden ja strategioiden teknillistaloudellista näkemystä tietoyhteiskunnasta ja toisaalta kuvailemalla paikallisia tai yksilöllisiä tapoja hyödyntää teknologiaa. Erityinen huomio kohdistetaan niihin ihmisryhmiin, jotka ovat suurimassa vaarassa syrjäytyä tietoyhteiskunnasta. Tällaisiksi kirjoittajat katsovat muun muassa naisryrittäjät, nuoret tytöt ja syrjäseuduilla asuvat, tietotekniikasta kiinnostumattomat henkilöt. Tästä johtuu myös kirjan nimi: kirjoittajat vertaavat tietoyhteiskuntaa pikajunaan, johon ihmiset nousevat omilta paikallisveisakkeiltaan.

Teos koostuu kahdestatoista artikkelista, joiden kirjoittajat edustavat lukuisia eri tieteenaloja, esimerkiksi työelämän tutkimusta, kauppatiedettä ja tietojärjestelmien tutkimusta. Sen lisäksi, että kaikki kirjoittajat ovat naisia, artikkeleita yhdistää myös se, että ne ovat saaneet alkunsa Tampereen yliopistossa lukuvuonna

1998–1999 pidetystä seminaarista. Teoksen toimittajat Päivi Eriksson ja Marja Vehviläinen kuvailevatkin esipuheessaan kirjaa vahvasti monitieteiseksi yhteistyöksi juuri siksi, koska kirjoittajat ovat yhdessä ja useampaan kertaan käsitelleet toistensa artikkeleita.

Kuin painottaakseen yhteistyötään kirjoittajat ajoin viittaavat kirjan muihin artikkeleihin ja kehottavat etsimään lisätietoa niistä. Kirjan alusta loppuun saakka lukevalle henkilölle tällainen viittaustapa näyttäytyy hieman kömpelönä ja tarpeettomana, mutta epäilemättä siitä on hyötyä niille lukijoille, jotka ovat kiinnostuneet ensisijaisesti muutamien yksittäisten artikkelien aihepiireistä ja haluavat edetä lukemisessaan epälineaarisesti.

”Tietoyhteiskunta seisakkeella” jakautuu kolmeen, temaattisesti erilaiseen osaan. Näistä ensimmäinen käsittelee teknologian ja strategioiden suhdetta sekä näitten liikkeenjohdollista perintöä. Toinen osa keskittyy kuvaamaan tietoyhteiskuntaa työpaikkojen ja työntekijöiden näkökulmasta, ja kolmas tuo esille tavallisten kansalaisten tapoja tulkita teknologista kehitystä arkielämässään. Siinä missä alkupuolen artikkeleissa tarkastellaan tietoyhteiskunnan teoreettisia ja käsitteellisiä eväitä, niitä seuraavat artikkelit konkretisoivat ja havainnollistavat abstraktimpia lähestymistapoja valaisemalla niitä erilaisilla tutkimusesimerkeillä.

Teoreettisen ajattelun ja empiirisen tutkimuksen esittäminen yhtä aikaa kuuluu teoksen vahvuuksiin, sillä se antaa lukijalle sekä realistisia välähdyksiä suomalaisesta tietoyhteiskunnasta että välineitä ja käsitteitä niiden jäsentämiseen. Kirjan erityisiin ansioihin voidaan lukea strategiapuheen purkamisen lisäksi kuvaukset siitä, mitä tietoyhteiskunta merkitsee ruohonjuuritasolla, julkisen diskurssin takana. Uuden suomalaisen todellisuuden raottamista tapaustutkimuksissa on kiehtovaa seurata jo pelkästään niiden sisältämien inhimillisten kertomusten vuoksi. Ihmisten vivahteikas, oma-aloitteinen mutta myös ongelmia kohtaava toiminta teknologian kanssa torjuu stereotyyppiä kloonatusta ”käyttäjistä”. Kuvaukset maantieteellisesti, ammatillisesti ja sosioekonomisesti toisistaan poikkeavista toimijoista tuovat uusia näköaloja sellaisellekin lukijalle, jolle tietoyhteiskunta on jokapäiväistä todellisuutta sekä tutkimuskohteena että harrastusympäristönä.

Teoksen jako kolmeen osaan on myös toimiva ratkaisu. Eri osien artikkelit ovat teemoiltaan tarpeeksi samanlaisia kuuluakseen samaan kokonaisuuteen, mutta erilaisten tutkimuskohteiden ja -aineistojen vuoksi ne korostavat eri asioita, mikä pitää lukijan kiinnostusta yllä. Etenkin kirjan loppupuolella yksittäiset

artikkelit ovat kohtuullisen lyhyitä (keskimäärin alle 20 sivua), minkä vuoksi niihin on nopeaa ja vaivatonta perehtyä.

Toisaalta artikkeleiden lyhyys ja aihepiirien moninaisuus herättää kuitenkin kysymyksen, olisiko yksittäisillä tutkimuksilla voinut olla sanottavaa, joka ei mahtunut kirjaan mukaan. Edellistä vaikutelmaa ”valituista paloista” vahvistaa se, että kirja on selkeästi monipuolinen ja nopea yleiskatsaus tietoyhteiskuntaan sen sijaan, että se olisi muutamia harvoin yksityiskohtiin syvällisesti paneutuva tutkimus. Tämä ei kuitenkaan ole puute, vaan pikemminkin osa monitieteisen artikkelikokoelman luonnetta.

Vaihtoehtoja vallitseville näkemyksille

Kirjan punainen lanka tulee suoraviivaisimmin esille ensimmäisessä varsinaisessa luvussa, jossa Vehviläinen ja Eriksson kuvailevat artikkelien käsitteitä, tavoitteita ja niiden yhteistä teoreettista pohjaa. Vaikka kirjoittajat toteavatkin, etteivät ”ota annettuna mitään tiettyä tietoyhteiskuntaan liittyvää teoriaa” (s. 10), teoriakehyksessä on kauttaaltaan havaittavissa maltillisen postmoderni ja konstruktivistinen ote. Tekstissä vilahtelevat termit ja käsitteet ”tekstuaalisuus”, ”toimijuus”, ”sosiaalinen konstruktio”, ”suuri kertomus”, ”puhunta” ja niin edelleen. Teoriakehys asettuu vastustamaan kritiikitöntä edistys- ja teknologiauskoa. Poliittiset ja taloudelliset vallanpitäjät nähdään niinä toimijoina, jotka ovat ensisijaisesti vastuussa vallitsevasta tietoyhteiskuntakäsityksestä, missä voi nähdä viitteitä Foucault’maaisesta käsityksestä, jonka mukaan totuus on vallankäytön tulosta.

Kirjoittajat näkevät teknologiatulkintojen yksinäisyyden syyksi osittain luonnontieteiden todellisuuskäsityksen, joka perustuu puhtaasti objektiiviseen tietoon (s.12–14). Erilaisten todellisuus- ja tietokäsitysten suhdetta toisiinsa tai niiden sisäistä puutteellisuutta ei kuitenkaan perustella tai analysoida sen tarkemmin. Se on vahinko, koska olisi kiinnostavaa pohtia paradoksia, joka vallitsee tietoyhteiskunnan tehokkaiden tiedonvälitys- ja säilytyskeinojen ja toisaalta totuus- ja oppimiskäsitysten relativisoitumisen välillä. Mikä on lopulta inhimillisen tietämyksen asema yhteiskunnassa, jossa tietoa voidaan hankkia helpommin ja enemmän kuin koskaan aikaisemmin historiassa, mutta jossa se samalla kutistetaan sisällöltään subjektiiviseksi ja tulkitsijasta riippuvaksi?

Myöhemmät artikkelit (esim. Hannakaisa Isomäen ”Ontot tarinat: tietojärjestelmämatillaisten ihmiskäsityksiä”, s.99–111) kuitenkin osoittavat, että kirja haluaa

paremminkin kritisoida teknillistaloudellisten arvojen kapeutta ja riittämättömyyttä kuin ehdottaa puhdasta episteemistä relativismia tietoyhteiskunnan pelastavaksi tietokäsitykseksi. Poliittisen tai taloudellisen vallan tietoyhteiskuntakäsityksiä ei pyritä syrjäyttämään kokonaan, vaan kansalaisten sumean logiikan arkitodellisuus tuodaan niiden rinnalle vuoropuheluksi ja vaihtoehdoksi (s. 23). Mielestäni tämä on hyvä ja tervetullut näkökanta: yhteiskunnan moniäänisyyttä ei lisätä vaihtamalla vallitsevia ääniä, vaan paremminkin skaalaa laajentamalla.

Niidenkään lukijoiden, jotka ovat allergisia kaikelle postmodernismille vivahtavallekaan, ei siis tarvitse karttaa ”Tietoyhteiskuntaa seisakkeella”. Tämän takaa myös se rivien välistä luettava tapa, jolla kirjoittajat suhtautuvat omiin artikkeleihinsa. He eivät ota osaa akateemisiin kielipeleihin, vaan paremminkin pyrkivät vastaamaan perinteisen tieteen rationaalsiin vaatimuksiin julkaisemalla tieteellisesti pätevää, objektiivista tietoa tarkastelun kohteeksi otetuista asioista.

Informaatiotutkimus

tietoyhteiskunnan seisakkeella

Puhtaasti informaatiotutkimuksen näkökulmasta luettuna kirja on kiinnostava toisella tavalla. Artikkelit lähestyvät omista näkökulmistaan samoja aihepiirejä, jotka tietoverkkojen yleistyessä ovat alkaneet vetää puoleensa myös informaatiotutkijoita. Siinä missä kirjan artikkelit keskittyvät kuvailemaan tietoyhteiskuntaa inhimillisestä näkökulmasta, informaatiotutkimus keskittyy usein niihin prosesseihin, joiden vuoksi tiedon saaminen tietoyhteiskunnassa poikkeaa aiemmista menetelmistä.

Mielestäni molemmilla näkökulmilla on oikeutuksensa ja annettavansa, kuten myös muiden tieteenalojen näkemyksillä. Esimerkiksi tiedonhankinnan tai tiedonhaun tutkimuksella on oma osansa tarkasteltaessa sitä, millainen interaktio vallitsee ihmisten ja tietoverkkojen välillä yhtäältä työelämän ja toisaalta arkielämän konteksteissa. Näiden tutkiminen lisää ymmärrystä myös siitä, miten tiedon hankkiminen tietoverkoista nivoutuu arkipäivään. Toisena esimerkkinä voidaan ottaa yleisten kirjastojen asema ja tehtävä. ”Tietoyhteiskunta seisakkeella” sisältää runsaasti huolestumista siitä, että osa kansalaisista mahdollisesti syrjäytyy tulevaisuudessa – sitä kuvataan ”yhdeksi tietoyhteiskunnan suurimmista vaaroista” (s. 215). Koska yleisiä kirjastoja on historiallisesti käytetty tarjoamaan tietoa tasavertaisesti kansalaisille, niillä on

varmasti myös oma sanottavansa siihen, millaisilla konkreettisilla keinoilla verkostoista syrjäytymistä voidaan estää.

Kirjan lopussa kaipasin artikkelia tai lukua, joka olisi kommentoinut eri artikkeleissa annettuja ajatuksia ja myös listannut niiden herättämiä uusia kysymyksiä. Yhteenvedon poisjättäminen on tavallaan kuitenkin osuva vahvistus sille näkemysten kirjavuudelle, jota kirja haluaa lisätä yhteiskunnassa. Monisäikeisestä kehityksestä ei välttämättä ole poimittavissa yhtä korostettavaa säiettä. Samalla tavoin tietoyhteiskunnan junalla on monta seisaketta, joista osa kuuluu eri alojen tutkijoille. Ehkä tulevaisuudessa ”Tietoyhteiskuntaa seisakkeella” tarkastellaankin kiintoisana esimerkkinä ei vain siitä, millaisia ilmiöitä tietoyhteiskunnassa oli 1990-luvun lopulla, vaan myös siitä, millaisista lähtökohdista sitä tutkittiin ja millaisena tutkijat näkivät oman yhteiskunnallisen roolinsa.

Leena Lintilä

Internetin käsittämättömyys?

Kirjastot verkossa, toim. Ari Haasio & Juha Piukkula.
Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu, 1999. 165 s.

Ari Haasio ja Juha Piukkula ovat toimittaneet ajankohtaista ja tärkeää aihetta käsittelevän kirjan, jonka otsikko on ”Kirjastot verkossa”. Maininta verkosta teoksen nimessä viittaa Internetiin, ei kirjastojen yhteistyön verkostoon. Kirja täydentää vuonna 1997 ilmestynyttä teosta ”Kirjastot ja Internet”. Toimittajien tavoitteena on ollut käsitellä monipuolisesti tietoverkkojen käyttömahdollisuuksia kirjastoissa.

Läheskään kaikki kirjan artikkelit eivät käsittele kirjastoja. Pikemminkin kerrotaan Internetin käytöstä yleensä. Nekin artikkelit (kirjan neljä viimeistä), joissa käsitellään sekä kirjastoja että Internetiä, jossain määrin väistävät itse aihetta. Internet näyttää syystä tai toisesta kaihtavan käsitteellistä haltuunottoa. Vain Juha Hakala kirjoittaa ydinasiasta metadatan esitellessään.

Internetin tarjoamat mahdollisuudet merkitsevät historiallista murrosta kirjastojen toiminnassa. Varmaa on, että S. R. Ranganathan olisi pitänyt suuressa arvossa Internetin, hyvien ilmaisohjelmien (erityisesti Linux) ja halpenevien tietokoneiden käyttömahdollisuuksia. Ranganathanille Internetin mahdollisuuksien ymmärtäminen ei olisi tuottanut vaikeuksia.

Kirjan ensimmäisenä artikkelina on Reijo Savolaisen ”Tiedon valtateillä vai informaatioviidakossa?

Ammatillisen tiedon hankinta Internetistä” (31 s.). Teksti on kirjoittajalle ominaiseen tapaan huolellista ja perusteellista työtä. Artikkelin rajaus on tiukka. Siinä käsitellään tutkijoiden ja toimittajien verkkokäyttöä. Lisäksi kirjoittaja on selostanut omaa haastattelututkimustaan, jossa käsiteltiin myös ammatillisen käytön kysymyksiä.

Savolaisen tekemä rajaus on tietenkin legitiimi ja sen sisällä nyt käsitellyt kysymykset ovat oleellisia ja mielenkiintoisia. Rajoittuminen yksilöllisten ammattikäytäntöjen kysymyksiin ei kuitenkaan tyhjennä ammatillisen tiedonhankinnan aluetta. Internet on jo lyhyen historiansa aikana tehnyt mahdolliseksi joukon uusia liiketoiminnan muotoja, jotka suoranaisesti perustuvat verkon välityksellä siirrettävään informaatioon. Kyse ei tällöin ole yksittäisen työntekijän harkinnanvaraisesta verkkokäytöstä vaan välttämättömästä ja kiinteästä muodosta saaneesta toiminnasta.

Hyvänä esimerkkinä voi mainita sääennustusten tekemisen, jossa uusi yritystoiminta on kokonaan mullistamassa perinteisen valtiollisen monopolin toimintaedellytykset. Sääennustusten tekeminen perustuu jatkuviin tutkahavaintoihin ja muuhun havaintomateriaaliin, joka on Internetin välityksellä käytettävissä. Osa tästä aineistosta on peräisin Yhdysvalloista ja sikäläisen tiedonvapauden nojalla vapaasti tai nimellisillä kustannuksilla kenen tahansa kopioitavissa – myös kaupallisiin tarkoituksiin.

Ari Haasion aiheena on ”Internet arkielämän tiedonlähteenä” (14 s.) ja se täydentää Savolaisen artikkelia. Arkielämän ei-ammattillinen tiedonhankinta sisältää sekä välttämättömiä että harkinnanvaraisia käyttötarkeitä. Ensiksi mainittuun kuuluvat muuan muassa asiointi viranomaisten kanssa, pankkipalvelut ja tulevaisuudessa enenevästi terveydelliset kysymykset. Jälkimmäinen ryhmä koostuu viihteestä ja harrastuksista.

Haasion aihepiiri on periaatteessa hyvin mielenkiintoinen. Artikkelin fokus on kuitenkin jäänyt liian vähäiselle harkinnalle. Teksti koostuu joukosta mielenkiintoisia hajahuomauksia, jotka eivät oikein vastaa mihinkään ennalta määriteltyihin kysymyksiin.

Pirita Vainion artikkeli ”Tietoverkot EU-tiedonlähteenä” (10 s.) kuuluu kirjan lyhimpiin. Se on tiivis ja kattava yhteenveto EU-informaation lähteistä Internetissä. Lyhyessäkin artikkelissa kannattaisi aina muistuttaa Euroopan Unionin Internet-historian nuoruudesta. Kuten alaa seuranneet hyvin tietävät, EU:n tarkoituksena (vielä vuonna 1994) ei ollut lainkaan ottaa Internetiä todelliseen käyttöön. Toisin on kuitenkin käynyt.

Kai Haltusen artikkeli ”Kuinka opettaa ja opastaa